

TARJIMA QILISH USULLARI: NAZARIY VA AMALIY YONDASHUVLAR

M.X. Umarova

O'zDJTU katta o'qituvchisi

K.A.Sheraliyev

O'zDJTU magistranti

ANNOTATSIYA: *Mazkur tezisdagi tarjima qilish usullari, jumladan, so'zma-so'z, erkin, mazmuniy va adabiy tarjima usullari haqida batafsil fikr yuritilgan. Tarjima usullarining tanlovi matnning turiga, auditoriyaga va madaniy-lingvistik xususiyatlarga bog'liq ekanligi qayd etilgan. Shuningdek, adabiyotlardan keltirilgan misollar yordamida usullarning amaliy qo'llanilishi ko'rsatib o'tilgan.*

Kalit so'zlari: *tarjima, realiya, transkripsiya usuli, tarjima usuli*

АННОТАЦИЯ: *В данном тезисе рассматриваются методы перевода, такие как дословный, свободный, смысловой и литературный. Указывается, что выбор метода перевода зависит от типа текста, целевой аудитории и культурно-лингвистических особенностей. Примеры из литературы демонстрируют практическое применение методов.*

Ключевые слова: *перевод, реалии, метод транскрипции*

ABSTRACT: *This thesis discusses translation methods, including literal, free, semantic, and literary translation. It highlights that the choice of method depends on the type of text, target audience, and cultural-linguistic features. Examples from literature illustrate the practical application of these methods.*

Keywords: *translation, realia, transcription method, translation method*

Tarjima-muayyan shaklda ifodalangan obyektning boshqa shaklda qayta ifodalash harakati. Xususan, tabiiy yo'l bilan ma'lum bir gapni bir tildan ikkinchi tilda ifodalash harakatini anglatadi. Masalan, ingliz tilidan yapon tiliga tarjima qilinganda, matn yozilgan til ingliz tili, tarjima qilinayotgan til esa yapon tili hisoblanadi. Manbaa tilidagi jumla asl nusxa, tarjima qilinayotgan tilidagi jumla esa tarjima hisoblanadi. Og'zaki gaplarni va suhbatlarni tarjima qilish turi ham mavjud bo'lib, bu og'zaki tarjima deb ataladi. Gapni tarjima qilish harakatida qatnashadigan shaxs tarjimon deyiladi. Tarjima tadqiqotlarini o'rganuvchi tilshunoslik bo'limi tarjimashunoslik (inglizcha: translation studies) deyiladi.

6

⁶<https://ja.m.wikipedia.org/wiki/%E7%BF%BB%E8%A8%B3> Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Brill.

Tarjima — bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turidir. Tarjima millatlararo muloqotning eng muhim ko‘rinishi. Asliyat va qayta tiklangan matn xususiyatiga qarab badiiy tarjima, ilmiy tarjima va boshqa turlarga ajratiladi. Asl nusxani aks ettirish tarziga ko‘ra tafsir, tabdil, sharh kabi ko‘rinishlarga ham ega bo‘lishi mumkin. Tarjima qadimgi davrlarda, turli qabilaga mansub kishilar orasidagi o‘zaro aloqa, muloqot ehtiyoji tufayli yuzaga kelgan. Tilmochlik deb ataladigan bu og‘zaki turi hozirda ham saqlanib qolgan. Zamonlar o‘sha tarjimaga bo‘lgan talablar yangilana boradi. Ammo uning ijodiy xarakteri, qayta yaratish san’ati ekanligi o‘zgarmaydi. Tarjimaning ko‘lami va taraqqiyoti har bir xalqning ma’rifiy darajasiga bog‘liq va o‘z navbatida, u millatning ijtimoiy tafakkuriga samarali ta’sir etadi. “Tarjima” termini bir tildan ikkinchi tilga o‘girish jarayonini, shuningdek, tayyor tarjima asarini anglatadi. Badiiy tarjimaning asosiy xususiyati tilning badiiy vazifasidan kelib chiqadi. Til badiiy asarda estetik hodisa, san’at faktiga aylanadi. Adabiy asar tili — alohida “badiiy voqelik” unsuridir. Tarjimada ana shu obrazli ifodaviy tildagi badiiy ma’noni boshqa tilning obrazli ifodaviy zaminiga o‘tkazish, obrazni obraz bilan qayta ifodalash jarayoni yuz beradi. Shuning uchun tarjimon asardagi voqealarning badiiy tafakkur jarayonini yangidan idrok etadi. Zamonaviy tarjima talablariga asosan tarjimon asliyatning san’at asari sifatida shakl va mazmun birligini qayta yaratishi, milliy va individual xususiyatlarini saqlashi lozim. Tarjimon ona tilining rivojlanish darajasi, Tarjimachilik an’analari, tajribalariga suyanadi, turli xil tafovutlarning mavjudligini hisobga oladi. Tarjimonning ijodiy qobiliyati va bilimi uning imkoniyatlarini kengaytiradi. Tarjima jarayonida tarjimon hamma vaqt o‘z ona tilida fikrlaydi, ona tili unga tahlil quroli, sinov me’zoni bo‘lib xizmat qiladi.⁷

Tarjima-ayrim huquqiy yoki tarixiy dalillarni topishga, odamlar va madaniyat haqidagi haqiqatni topishga intiladigan tadqiqot sohasi. Tarjimada nafaqat so‘zlarni almashtirish, balki madaniyat, tarix va vaziyatga ko‘ra ramzlarni ham ifodalash mumkin. Misol uchun, sayyohlik xaritalari kabi narsalarni tarjimada ma’nosini aniqlash oson, ammo inson muloqotining aksariyati murakkabroq va haqiqatni aniqlash oson emas. Keng ma’noda insonlar orasidagi butun aloqa "tarjima" deb qaraladi va u nazariy sohasi hisoblanadi.⁸ Tarjimada turli xil qiyinchiliklar bo‘lishi mumkin. Masalan, modal fe’llarning ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilinishida ham bir qancha qiyinchiliklarga duch kelamiz. O‘zbek tilida modal fe’llar mavjud bo‘lmaganligi sababli, ingliz tilidan ularni tarjima qilish jarayonida bir qancha muammolarga duch kelishimiz mumkin. Modal fe’llar ish - xarakatni emas, ko‘rsatilgan ish - xarakatga munosabatni ifodalaydigan fe’llardir. Bu fe’llar mumkinlik, ehtimollik, keraklikni ifodalaydi. Qoidaga binoan tarjima qilganda “can” modal fe’li qila olish, “must” - kerak, zarur, “may” - mumkin ma’nolarida

⁷ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Tarjima>

⁸ <https://www.tse.ens.titech.ac.jp/~nohara/ja/translation-studies/>

tarjima qilinadi. Ammo har doim ham bunday emas. Ular gapiruvchi yoki so'zlashuvchining o'z ichki tuyg'ularini ba'zida o'sha vaziyatni inobatga olib tarjima qiladi. Tarjima jarayonida modal fe'llar bizni biroz fikr yuritishga, o'ylashga undaydi. Yuqorida aytilgan can ning yana bir muhim ma'nosi bo'lib, bu "ruxsat" ma'nosidir. Misol uchun, I can do it now. Hozir bu ishni o'zim bajara olaman.⁹

Muallif ushbu tadqiqotda tarjimashunoslik sohasini o'rganmoqda. Boshqacha aytganda, ushbu tadqiqotning maqsadi tarjimon uchun tarjima qilish murakkab bo'lgan oziq-ovqatga bog'liq realiyalarni qaysi uslubda tarjima qilsa kitobxon uchun tushunish oson bo'lishini aniqlash va qaysi usulda tarjima qilsa so'zning asl ma'nosiga yaqin ma'noda tarjima qila olishni aniqlashdan iborat.

Tarjima qilishning asosiy usullari

1. So'zma-so'z tarjima qilish usuli

Bu usulda tarjima qilinayotgan matnning har bir so'zi va grammatik tuzilishi iloji boricha asl matnga mos tarzda o'zgartiriladi.

Afzalliklari: Matnning mazmuni saqlanadi.
Kamchiliklari: Har doim o'zbekcha til me'yorlariga mos kelmasligi mumkin.

2. Erkin tarjima qilish usuli

Matnning umumiy mazmuni va mantiqiy mohiyati saqlangan holda, uni nisbatan erkinroq usulda tarjima qilish.

Afzalliklari: O'quvchi uchun qulay va tushunarli.
Kamchiliklari: Asliyatdagi ba'zi nozik jihatlar yo'qolishi mumkin.

3. Mazmuniy tarjima qilish usuli

Bu usulda tarjima matnning asosiy ma'nosi va mazmuniga diqqat qaratiladi, biroq til va uslubiy tuzilmalar unchalik e'tiborga olinmaydi.

4. Adabiy tarjima qilish usuli

Asl matnning uslubiy xususiyatlarini saqlagan holda uning badiiy qimmatini tarjima qilish. Bu usul ko'proq she'riy va badiiy asarlar tarjimasida qo'llaniladi.

Tarjima qilish usullarini to'g'ri tanlash matn mazmunini, uslubini va maqsadini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Bu esa tarjima faoliyatining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois tarjimonlarning lingvistik, madaniy va metodologik bilimlarini doimiy ravishda rivojlantirish zarur.

Xulosa

Tarjima – bu nafaqat tillararo aloqa, balki madaniyatlararo muloqot vositasi hamdir. Turli tarjima usullari mavjud bo'lib, ularning har biri muayyan sharoitlarda alohida ahamiyat kasb etadi. So'zma-so'z tarjima ilmiy va texnik matnlar uchun qulay bo'lsa-da, uning ba'zan mantiqiy va uslubiy noaniqliklarga olib kelishi mumkin. Erkin va mazmuniy tarjima matnning mohiyatini o'quvchi uchun qulayroq shaklda yetkazish

⁹ <https://arxiv.uz/uz/documents/diplom-ishlar/adabiyot/badiiy-va-shery-tarjimadagi-muammolar>

imkonini beradi, biroq asl matndagi ba'zi lingvistik xususiyatlar yo'qolishi ehtimoli bor. Adabiy tarjima esa badiiy asarlarning go'zalligi va hissiy ma'nosini saqlab qolish uchun muhim.

Tarjima jarayonida nafaqat lingvistik bilim, balki madaniy kontekstni ham to'g'ri anglash talab etiladi. Masalan, o'zbek tilidagi xalq maqollari yoki iboralar boshqa tillarga tarjima qilinayotganda ularning madaniy mohiyatini to'g'ri ifodalash kerak. Shu bois, tarjimonlar faqat texnik bilim bilan cheklanmasdan, tarjima qilinayotgan til va madaniyatga oid chuqur tushunchaga ega bo'lishlari lozim.

Yuqorida keltirilgan misollar va adabiyotlardan ma'lum bo'ladiki, tarjima jarayonida to'g'ri usulni tanlash aslyatga hurmat va maqsadli auditoriyaning ehtiyojlarini qondirishga imkon beradi. Nida (1964) tomonidan ilgari surilgan "dinamik ekvivalentlik" tamoyili o'quvchi uchun qulay va tushunarli tarjima yaratishga yordam beradi, Barkhudarov (1975) esa lingvistik tuzilmalarning aniq mosligini ta'minlashga urg'u beradi.

Shu bilan birga, tarjima texnologiyalari va avtomatik tarjima dasturlarining rivojlanishi zamonaviy tarjimonlar uchun yangi imkoniyatlar va qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Tarjimonlarning bunday texnologiyalar bilan ishlash qobiliyati matnning sifati va samaradorligini oshirishi mumkin, biroq inson omili hali ham muhim rol o'ynaydi.

Tarjimonlar uchun ushbu jarayon faqat til bilimlariga emas, balki ijodiy yondashuv, madaniy moslashuv va mantiqiy tahlil qilish qobiliyatiga ham asoslanadi. Har bir tarjimon o'z usulini kontekstga mos ravishda tanlash orqali yuqori sifatli va samarali tarjimalarni yaratishi mumkin. Shu bois, tarjima nazariyasini yanada chuqur o'rganish va amaliy tajriba yig'ish ushbu sohada muvaffaqiyat kaliti bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Brill.
2. Barkhudarov, L. S. (1975). *Язык и перевод*. М.: Международные отношения.
3. Larson, M. L. (1998). *Meaning-Based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalence*. University Press of America.
4. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
5. <https://arxiv.uz/uz/documents/diplom-ishlar/adabiyot/badiiy-va-shery-tarjimadagi-muammolar>